

Inhoud

De vergiftigde prins	7
De dood en het ruisen van de zee	33
Onder de Bushmen	45
In Afrika	59
Het beloofde land	187
Tikkop	285
Een tuin voor Ismail	495
Kopzorg	511
Overzee	518

De vergiftigde prins

Waarom ging ik in de hoogtijdagen van de Apartheid in hemelsnaam (Zuid-)Afrikaans studeren? Kleur, kleur en de ontkenning van kleur. En een taal aangeraakt door kleur. En een hang naar avontuur. Reizen wou ik... zo niet in het echt dan toch in woorden. Een deel van mijn familie kwam uit een kolonie die later Indonesië zou gaan heten. Mijn drie halfzusjes waren bruin: onze moeders eerste echtgenoot was een zeer donkere man met Molukse wortels. Haar tweede man, mijn verwekker, was lichtbruin maar wou dat niet weten. Ik had bruine neven en nichten. Bruin was toen een spannend land en daar wilde ik ook bij horen. Bij de palmen en stomende vulkanen en de fluisterverhalen over een oorlog en verzet in de Pacific. En als het erop aankwam zou ik net zo dapper zijn als al die tropenkinderen uit mijn jeugd.

Toen ik kort na de eeuwwisseling besloot in Parijs te gaan wonen, vertrok ik met een plan: ik wilde een woest verleden in kaart brengen, de tijd dat ik door wereldverbeteraars werd getraind voor ondergronds werk in Zuid-Afrika. Zevenentwintig was ik en ik was aan een tweede studie begonnen: Zuid-Afrikaanse taal- en letterkunde – als enige student. Om mij de klank van de taal goed eigen te maken en materiaal voor mijn scriptie te verzamelen, moest ik naar Zuid-Afrika. Een land dat toen cultureel geboycot werd, de paria van de wereld. Wie aan de goede kant stond, was tegen Apartheid

en wou daar strijdbaar niks van weten. En toch wou ik erheen. En ik ging. Niet als verrader – maar als een man die wou ‘deugen’... Ik meldde me aan voor het verzet! Als ik dan toch naar dat toen zo vermaledijde land ging, moest ik leren hoe ik verboden contacten met ondergedoken vrijheidsstrijders kon aangaan, hoe ik de veiligheidspolitie van me af kon schudden, hoe ik een dubbelleven kon leiden – keurige student en activist. Ik moest weten hoe een ‘brievenbus’ werkte – een geheime plaats waar je een brief kon achterlaten of ophalen. Post die informatie bevatte die maar beter niet in handen van de veiligheidspolitie kon vallen. Documenten die ik het land in of uit moest smokkelen. Het kon ook geen kwaad met onzichtbare inkt te leren schrijven, het liefst in code. En een paspoort vervalsen kwam ook te pas. Daarmee kon je verzetsmensen die gezocht werden en in de onderduik leefden, een nieuwe identiteit aanbieden. Het traditionele Nederlandse paspoort leende zich daar uitstekend voor. Een beetje knutselaar kon de oorspronkelijke foto makkelijk uit de ronde koperen oogjes lichten en er een ander portret tussen schuiven. Het ontbrekend stempeldeel werd met een inkt gedoopte tandenstoker aangebracht. Loep op het oog en je zag dat een stempel uit duizenden puntjes bestond... Uren duurde het om een halve cirkel van puntjes en letters te zetten (gemeente Ams terdam), maar met een beetje training kon je zo een het regime onwelgevallige dissident tot Nederlander (of Surinaamse of Antilliaanse Nederlander) maken en het land uit smokkelen. Al die vaardigheden werden me in het Frans onderwezen, ik leerde een nieuwe, subversieve taal: *filature* (schaduwen), *encre sympathique* (onzichtbare inkt).

En ik leerde zoveel meer! Voor het eerst maakte ik kennis met de geschriften van Nelson Mandela. Ik las zijn *statement from the dock* tijdens het Rivoniaproces, in 1964:

‘During my lifetime I have dedicated myself to this struggle of the African people. I have fought against white domination, and I have fought against black domination. I have cherished the ideal of a democratic and free society in which all persons live together in harmony and with equal opportunities. It is an ideal which I hope to live for and to achieve. But if needs be, it is an ideal for which I am prepared to die.’

Woorden van een ‘terrorist’ die in Zuid-Afrika niet geciteerd mocht worden.

Zo’n veertig jaar later zocht ik in Parijs naar de opwindende sporen van toen. Ik liet me meevoeren door herinneringen en dwaalde door straten waar ik destijds de naam niet van mocht onthouden; ik hield stil bij kerken en kroegen... was het hier waar we ons verzamelden op een zondagochtend? Woonde daar de docent aan de Sorbonne die voordeed hoe je af luisterapparatuur onder een tafel plakt? En die Ierse priester die met een vrouw uit Lesotho samenwoonde en die me leerde hoe je de Bijbel als bron voor de Cubaanse codes kon gebruiken... woonde hij niet boven een Chinese winkel met een rode gevel? Ik vond de boekhandel waar ik voor het eerst *Sechaba* doorbladerde, het in Zuid-Afrika verboden orgaan van het ANC. Ik herkende het kanaal met de hefbrug, waar we in het geheim bijeenkwamen en werden onderwezen in de filosofie van het verzet – Franse diepzinnigheden waar ik niets van begreep. Nee, dan liever de praktijk: op school bij een Algerijns echtpaar, oud-verzetstrijders die zich hadden ingezet voor de onafhankelijkheidsstrijd. De oorlog suisde nog altijd in de oren van die man... tijdens een verhoor had iemand zijn oren met een priem doorboord. Zijn vrouw leerde ons liplezen. In het Frans. Kon je zien wat je achtervolger in een telefooncel over je te melden had.

Handig als je naar de Kaap gaat.

Ik zeg 'wij', 'ons', want ik was daar niet alleen. Ik volgde cursussen op de *Université de la lutte clandestine*, voor de buitenwereld later als Solidarité bekend, een door de Franse (voornamelijk protestantse) kerken gesteunde organisatie die politieke vluchtelingen trainde voor taken in hun nog te bevrijden landen. Ik schoof bij wel vijf ondergrondse oorlogen aan, bij studenten uit Chili, Nicaragua, Cambodja, Angola, Mozambique, Rhodesië en Zuid-Afrika. Ze werden onderwezen door mannen en vrouwen die in Spanje tegen de troepen van generaal Franco hadden gevochten, die in het verzet hadden gezeten en Duitse kampen hadden overleefd, maar ook door de jonge communisten, maoïsten, anarchisten, ja royalisten zelfs en filosofen van de Sorbonne. Mannen en vrouwen die in de opstand der armen geloofden, in revolutie, en die toch wijn dronken en het 's nachts woest op een dansen konden zetten – zo anders dan die calvinistische wereldverbeteraars die ik in Amsterdam op afstand bezig had gezien.

We schrijven 1973. Wat zocht een Amsterdamse student in dat milieu? Ik was beslist geen linkse jongen in die tijd. Eerder een zwalkende D'66-er die in zijn laatste hbs-jaren lid was van de Gooise JOVD. En toch zat ik daar tussen dat opgewonden zootje stoute dingen te leren. En ik kon het nog goed met ze vinden ook, al zaten er wel vreselijke idioten tussen. Liederen die vonden dat jam uit Bulgarije beter smaakte omdat er een vleugje dioxine van het communisme overheen was gegaan. Ideologen die blind waren voor de dictatuur achter het IJzeren Gordijn. Maar over één ding waren we het eens: Zuid-Afrika was het enige land ter wereld waar de ongelijkheid van mensen in de grondwet was vastgelegd. Gediscrimineerd werd en wordt er overal, maar aan de gekleurde Zuid-Afrikaan werd bij monde van een wit parlement volledig burgerschap ontzegd. Kleur had geen stemrecht, kleur moest wo-

nen in afgebakende gebieden, kleur verplaatste zich met een pas, kleur reisde in een aparte trein of bus, kleur zat op een 'eigen' strand. Negenentachtig procent van de bevolking had kleur en leefde en boerde op elf procent van de grond. Die wetten mocht, ja, móést je ondermijnen. En daarom kon ik ook zonder enig moreel probleem paspoorten vervalsen. Daarin vonden wij elkaar. In het ondermijnen van wetten die de meerderheid van de bevolking buitensloten.

VERZET. Het woord alleen al gaf me rode konen... Jammer genoeg heb ik me al die vaardigheden nooit ten nutte kunnen maken. Ja, mijn Cultureel Jeugd Paspoort tot mijn vijfen-dertigste verlengen! Nee, uiteindelijk bleek een heldenrol niet voor mij weggelegd.

Wat bracht mij dan in dat milieu?

De Liefde voor het Afrikaans.

En dan heb ik het niet over die grappige gedichtjes en verhaaltjes die achter in ons leerboek Nederlands zaten – 'Muskietejag', 'Die prokureur sy hond' – maar over een gedicht dat mijn leven veranderde.

Ik studeerde Nederlands en las op de plee een ingelijst gedicht van de mij toen onbekende Breyten Breytenbach. De mensen bij wie ik een kamer huurde, hadden een paar huizen verderop bij Galerie Espace aan de Keizersgracht met deze dichter-schrijver-schilder kennisgemaakt. In dat gedicht stelt de dichter zijn vrouw aan zijn volk voor. Een Vietnamese vrouw, bezongen in de taal van de Boeren.

Breytenbach was een dissident die in zelf opgelegde ballingschap in Parijs woonde. Hij had al een paar keer in Nederland geëxposeerd en trad op tijdens Poetry International in Rotterdam. In eigen land werd hij gezien als een taalvernieuwer en kreeg hij belangrijke literaire prijzen. Vriend en vijand erkennen zijn talent. Er was alleen een probleem: hij kon zijn prijzen niet samen met zijn vrouw in ontvangst nemen. Hij was ge-

trouwd met een Vietnamese – een huwelijk dat in Zuid-Afrika toen nog onder de *Ontugwet* viel, een wet die een relatie tussen een blanke en een andersgekleurde verbod; en zo had de jonge uitgeweken kunstenaar in zijn persoonlijk leven ervaren wat discriminatie was. Was hij met een Japanse getrouwd, dan had zijn relatie aanmerkelijk minder opzien gebaard – gezien de goede handelscontacten met de Japanners werd dit volk bij de ‘*ere-blankies*’ ingedeeld –, maar een Vietnamese was in de ogen van Afrikaner politici een vertegenwoordigster van een minderwaardig ras, ook al kon haar volk bogen op een cultuur die vele eeuwen ouder was dan die van het in 1652 opgerichte verversingsstation aan de Kaap. Of het huwelijk tussen Breytenbach en zijn vrouw ook in de praktijk tot vervolging zou leiden is twijfelachtig, maar voor hem was het reden genoeg om de wetgevers in zijn land op poëtische wijze te confronteren met hun verwaten ideeën over kleur en ras.

Na een paar weken brilzitten kende ik dat gedicht uit mijn hoofd.

My vrou se naam is Yolande
sy is 'n vrou
klein en getrou
maar getrain
haar hare is swart
haar oë mispelbruin
haar neusie is plat
en haar mond 'n rooiborsie
gestol in die vlug
achter haar tande
hang die vleesklok van 'n vreemde land
Yolande Yolande gee my jou hande
ek het jou getrou
jy is my vrou

– en al julle vraatsige oë, Here, kakkerlak
vir spek en boontjies oor my handkaart
as julle verwag, onnosele age, dom donders
dat ons my vrou vir julle slag en rangskik
in die beddens van julle verbeelding
dis ons twee wat lag –
(my vrou en ek)

om af te rond:
haar ore is dus kerke
haar hande is soos wyn
haar voete is meesterwerke
roosblaar en klein kony
sy dra vijf tone aan elke voet
worsies spek en bloed
van die beste in die land
my Yolande
hier kom sy nou
my vrou

Wat een taal! Dit was een overspelig Nederlands, lenig en krachtig, een kleurtaal aan Calvijn en klei ontstegen. Zoveel lichtheid ook bij een zo ernstig onderwerp.

Wat me vooral trof was het zinnetje: *‘slag en rangskik in die beddens van julle verbeelding.’* Het indelen van mensen op kleur en afkomst. Het Indische milieu waarin ik opgroeide deed niet anders. Hoe lichter je vel, hoe beter je woonde in het repatriantenhuis in de duinen van Bergen aan Zee, waar mijn familie samen met drie andere uit Nederlands-Indië verjaagde gezinnen tien jaar onderdak vond. Of zou dat toeval zijn geweest?

Aan de ene kant was men trots op zijn Indische afkomst, want aangeraakt door het fijnzinnige Oosten was je minder

kassar – dat wil zeggen grof en bot – dan ‘die Hollanders’, aan de andere kant ontkende men zijn kleur en wilde men zo veel mogelijk bij de witte cultuur horen. Mijn ketjapbruine tantes beroemden zich op hun Italiaanse bloed en keken neer op de kleur van mijn drie halfzusjes, die, gezien het eerste huwelijk van mijn moeder, er naar hun smaak te ‘Ambonees’ uitzagen. Dat de inderdaad zeer donkere echtgenoot van mijn moeder voor meer dan drie kwart ‘inlands’ was maar doorging voor een halfbloed, en dat die Italiaanse tantes – de zusters van mijn verwekker – nazaten bleken te zijn van Europeanen die wel eens een verkeerde slaapkamer binnenslopen, mocht de pret niet drukken. Ja, mijn moeder, dochter van een Brabantse herenboer, was over de kleurlijn getrouwd en dat hadden de Hollanders in Indië én de ‘inlanders’ haar destijds flink ingepeperd.

Mijn moeders eerste echtgenoot, een hoge KNIL-officier die tijdens de Japanse bezetting de kant van het verzet koos en na zijn arrestatie werd onthoofd, was een van de weinige inlandse officieren. Na de oorlog konden de Nederlandse autoriteiten maar niet geloven dat een bruine man in de oorlog de kant van Koningin en Driekleur had gekozen. Hij moest wel een verrader zijn, net als al die andere nationalistische oproerkraaiers die onder de Japanse bezetting hun kans schoon zagen. Dus geen recht op pensioen. Mijn moeder moest zelf de bewijzen vergaren dat haar man aan de goede kant had gestaan.

Ja, ik wist al vroeg wat discriminatie was. En ook dat het van alle kleuren kwam. De West-Friese jongens noemden ons huis de ‘blauwe kolonie’. Indische mensen waren *blauwen*, naar de blauwe glans op hun zwarte haar. (The Blue Diamonds kozen dat scheldwoord als geuzennaam.) Wij noemden hen weer kaaskoppen. Ik wilde dolgraag bij de blauwen horen. En niet alleen omdat ik het enige roze varkentje in

huis was: die bruine kinderen waren op een vreemde manier ook volwassener dan hun Hollandse leeftijdgenoten; ze hadden een halve wereldreis achter de rug en een veel intensere oorlogservaring dan de gemiddelde Hollander.

Met die kleur lukte het niet, maar ik deed reuze mijn best bij hun oorlog te horen. Kende alle kampliedjes uit mijn hoofd: Jappen hier, Jappen daar, vele Jappen zonder haar. Maar hoe ik ook zong, Indië bleef een kolonie waar ik als naoorlogse boreling geen toegang toe had: 'Jij was er nog niet.' 'Jij weet er niks van.'

Een *totok* hoort er niet bij.

Het Afrikaans van Breytenbach herinnerde me ook aan de taal van onze urenlange zondagse rijsttafels, aan het Nederlands van de Indo (In Nederland Door Omstandigheden) en in het bijzonder aan het Petjoh uit de boekjes van Tjalie Robinson: *Je lâh je kripoet* (kraaienpoot), *Je lâh je rot*. Een mengdialect van Pasar Maleis en Nederlands, een taal met een kroepoekrandje, vol verbasteringen, waarin vooral mijn vader excelleerde.

Petjoh was de graptaal waarmee de inlander werd geïmitteerd. Veel klemtóón op de motór. Malle rijmpjes: Er was eens een man in Oslo, die heel ver kon lopen.

En verbasterde Sinterklaasliedjes: 'Zie ginds komt die kapal uit Spanje hij al!' Kapal was boot, ja. Veel begreep ik er niet van, behalve de laatste zin: 'Wie zoet is krijgt lekkers, wie stout is adoe!'

De graptaal van thuis leek een beetje op het Afrikaans uit de boeken. De eerste gepubliceerde teksten in het Afrikaans, uit het midden van de negentiende eeuw, waren vooral om het komisch effect geschreven, om de onnozele kleurling te karakteriseren en zijn taalbuitelingen te bespotten. De Boer kreeg een stijf Hollands in de mond gelegd. Het eerste in het Afrikaans vertaalde Bijbelverhaal over het leven van Jozef